

KUN JÓZSEF: ANYANYELVÜNK HUMORA

A legegyszerűbb magyar ember is tudja, hogy mire gondoljon, ha a "humor" szót hallja. De ha a fogalom nyelvi meghatározására törekszünk, valamivel már nehezebb lesz a dolgunk, s egészen nehéz akkor, ha esztétikai megközelítésben foglalkozunk a humor szó fogalmával, tartalmi sokszínűségével, művészi értékével.

Karinthy Frigyesnek nagyon igaza volt, mikor kijelentette, hogy a humorban nem ismer tréfát, csak abban tévedett, hogy mégsem fogta fel a humor kiszámíthatatlan csapdáit, amelyek olyan nagy humoristákat is térdre kényszeríthetnek olykor, mint amilyen ő volt, pedig ő a magyar irodalom egyik legnagyobb humoristája. Jó fél évszázad múltán felvetődik vele kapcsolatosan is a kérdés: milyen értéke van ennek a humornak; elbírja-e az idő rostáját; és mennyire nevezhető magyar humornak. Már most elmondhatjuk, Karinthy humorának a megrostálás után is van akkora súlya, hogy a követelményeknek jól megfeleljen, de ha a rostán visszamaradt részre is rátekintünk, csak azt mondhatjuk, mint a legtöbb humorista esetében: bizony, sok itt is a selejt. S ez másképpen nem is lehet: a humor természetéből adódóan. Ha nagyon akar valaki humorista lenni, ártalmára van túlzott igyekvése.

Igen alapos elmélyedésre van szükségünk, hogy értékelésünket megtehessek, mert mi is ki vagyunk téve annak a veszélynek, amellyel az íróknak szembe kell nézniük: a humor csapdájának. Mert a jó humor nemcsak egyéni termék (ha nem az, akkor csak elkoptatott frázis,

ami semmit sem ér), hanem egyénekhez szól, s ezért annyiféleképpen lehet rá reagálni, ahányan hallják vagy olvassák. Hozzávetőleges értékét azonban így is meg lehet állapítani, például elcsodálkozhatunk azon, hogy a közönség mi mindenben tud nevetni vagy mosolyogni: olyan ízléstelenségeken és álhumorokon is, amelyek egyes emberekben már felháborodást váltanak ki.

A humor hatása attól is függ, hogy milyen lelkiállapotban (idegen szóval: diszponáltságban) talál bennünket, mert például pityókás állapotban úgyszólván mindent "lenyelünk".

A humor hatása nagyobb, ha a humoristát közösségben hallgatjuk, mert szuggerál bennünket a tömeg, és úgy érezzük, hogy illemből is tapsolnunk kell.

Karinthy számos írása egészen kiváló (például az Adyról, Kosztolányiról, Babitsról, Szabolcskáról szóló irodalmi karikatúrái), de megtörténik, hogy olyan ízléstelenségeket és erőltetett túlzásokat enged meg magának, amelyek már kiábrándítók. Kegyeletsértőnek tartom mindenekelőtt Madách kifigurázását. Már írásának címe is viszolyogtató:

Madách Imrike után
Istenkéről, Ádámkáról és
Luci Ferkóról
Az emberke tragédiája

Kezdődik és folytatódik ez az óvodai mese erőltetett gyermeki stílusban (holott egy gyermek sem olvassa), álnépies és vagányos pesti szavakkal és kifejezésekkel (mee, eztet, áztat, bendő, fád, jusst is), ízléstelen kicsinyítésekkel (Istenke, Miska-, Rafi-angyalok, szent Peti, dögvészecske, exact fogalmacska) brr! Nem művészet ez, hanem meggyilkolása a művészetnek és a humornak is. Karinthy azt hitte olykor, hogy amit barátjának, a zseni Adynak szabad, ő is megteheti, csak hogy Ady másképpen csinált mindent és más háttérrel is. Karinthy nem gondolt arra, hogy Madách Tragédiája nemcsak a magyar-, hanem a világirodalomnak is egy kiváló alkotása, amely Goethe Faustja mellé állítható (összehasonlító tanulmányokat is írtak erről), s hogy Madách egy nemzeti hős, akit a Habsburgok bebörtönöztek, s hogy ennek a minden tiszteletet megérdemlő embernek olyan tragikus élete volt, hogy a kigúnyolása nemcsak tiszteletlenséget, hanem hazafiatlanságot is jelent. Arra sem gondolt Karinthy, hogy meggyőződéses keresztyén emberek is olvassák az írását? Vagy nem nekik szánta?

Azt sem hihetjük el Karinthynek, amit az Előszóban mond: hogy szerette azokat az írókat, akiknek torzképét adja. Szabolcskát is szerette? Úgy vagyok Karinthy humorával, mint Kazinczy a Himfy-dalokkal:

Tűzbe felét! Vetem. Újra felét! Ím. Harmadikát még!
Lángol az is. - Jer most; vár az olympusi kar.

Karinthy így is az egyik legnagyobb humoristánk marad.

De hát mi is a forró kásaként kerülgetett humor tulajdonképpen?

Nagyon érdekes az Értelmező szótár első meghatározása a kérdéses fogalomra. A humor "a régi orvosi felfogás szerint az emberi testben keringő, a testet fenntartó azon nedvek összessége, amelyeknek az egyén kedélyvilágára lényeges hatásuk van."

Ezen a meghatározáson orvosi szempontból is sokat lehetne vitatkozni, egy dolgot azonban mindenképpen kiolvashatunk belől: a humornak "testet fenntartó", tehát életvédelmi hatása is lehet, kedélyállapotunk is eldöntheti bizonyos esetekben, hogy életben maradunk-e vagy sem. Sok tüdőbajos ember elpusztult már azért, mert a gyógyulását elősegíthető kedélyállapotát nem volt képes megteremteni, visszaállítani.

A második szótári meghatározás a következő: "olyan derűs v. vidámnak látszó kedélyállapot, amely kellemes tréfálkozásban nyilvánul meg, de valójában bizonyos fokú komolyságot leplez." Megállapítja a szótár, hogy van aranyos, egészséges, fanyar, játékos, jóízű, keserű, mély, száraz és üdítő humor is, s úgy érezzük, hogy ezzel a felsorolással sem merített ki minden elképzelhetőséget. Azt is kiérezhetjük a meghatározásból, hogy valamiképpen biceg, mert a humornak nem kell szükségképpen komolyságot lepleznie, a pillanatnyi lelkiállapotra, kedélyállapotra is felépülhet. Ugyanakkor elfogadjuk, hogy az igazi humornak, az értékes humornak ilyen háttere is van.

Azt kutatjuk tehát, milyen lehetőségeik vannak humoros íróinknak arra, hogy anyanyelvünkön, annak formájában vidám kedélyállapotot keltsenek bennünk, sőt: ebben a kedélyállapotban tanítsanak, neveljenek, okultassanak, tehát személyiségünk pozitív kiformálásához segítsenek bennünket. Ebben már benne van a humor szórakoztatói, esztétikai és pedagógiai értéke egyaránt, s világosan kitetszik belőle, hogy humor és humor között óriási értékbeli különbség van.

Modern irodalmunk legnagyobb esztétája számunkra Sík Sándor, mivelhogy háromkötetes Esztétikája nem meddő és követhetetlen esztétikai fejtegetéseket tartalmaz (amelyek a lezártág állapotát meg sem közelítik, és gyakorlati értékük alig van, ahány esztéta, annyi elképzelés), hanem esztétikai rendszert teremt, s ezáltal akkora gyakorlati jelentőséget kap, hogy senki sem nélkülözheti, aki a művészetek elméletével vagy alaposabb irodalomtörténeti kérdésekkel akar foglalkozni nálunk. Ő azt állítja - nyilván a humor értékesebb formájára gondolva -, hogy van benne tragikus és komikus elem egyaránt, de tartalmaz egy harmadik mozzanatot is, amit a "bölc" és a "szent" szóval tudnánk érzékeltetni. A humorista az az ember, aki mindent megért és mindent megbocsát. Mindent megért, vagyis úgy viselkedik, mint a bölc; mindent megbocsát, vagyis úgy viselkedik, mint a jószág bölcse, akit esztétikai értelemben szentnek nevezhetünk. (Bp., Szent István Társulat, 1942. II. 106-107.)

Sík Sándor szerint a tragikus és a komikus elem úgy olvad egybe a humorban, hogy a kettőnek egy felsőbb egysége jön létre. A humorban már nincs meg a két elem feszülése, ellentéte, hanem itt már egyensúly van, s ha létezik is bizonyos feszülés, az sokkal "mélyebbre vonul", alig érzékelhető. A humorista azért bocsátja meg a tökéletlenséget és az álértéket is, mert tudja, hogy minden ember tökéletlen.

A humoros formaelvekről beszélve (II. 255-256) megkülönböztet tragikus, komikus és bölc humort. Tragikusnak érzi például a Toldi estéje humorát, komikusnak Vörösmarty Balgáját a

Csongor és Tündében, bölcsnek Tamási Ábeljét. Még egy jóságos humort is el tud képzelni: Mikes, Gárdonyi és Petőfi Bolond Istókjának humorát. Ötletesnek tartja Eötvös József meghatározását, amely szerint a humor "mosoly könnyek között".

A humor hatását vizsgálva, Sík Sándor a következőket jegyzi meg eligazításképpen: a humor mosolyra derít, a tragikus humor alig-alig felszabadító mosoly, a komikus pedig jóízű vagy majdnem jóízű nevetés.

Benedek Marcell így határozza meg a humort: "derült és némileg mégis megindult szemlélése az emberi gyengeségnek, kicsinyességnek, mulékonyagnak." (Az irodalmi műveltség könyve, Józsa Béla Atheneum, 372.)

Mindenképpen hajlok Makkai Sándor tanítására: "Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által." (Debreceni Szemle, 1937. 6.) Ma legalább annyira időszerű ez, mint leírásának időpontjában.

Egészítsük még ki Zolnai Béla egyik megállapításával: "Nyelvünk két dologban valóban egyéniség: az idegen szókinsznek hatalmas asszimilációjában és a népiesség kincséből való folyamatos megtermékenyülésben." (Nyelv és stílus. Gondolat K. 1957. 220.)

Humoros írással minden korban találkozhatunk, mert a humor az emberi lélek egyik sajátossága, s nemcsak az egészséges emberé, hanem a betegé is olykor. A reneszánsztól kezdve Weöres Sándorig, és azon túl is, szinte megszámlálhatatlan a humoros sorok vagy megjegyzések sokasága, mégsem illeszthető minden író munkásságára a humoros jelző. Szereti a humort Faludi, Kisfaludy Károly, Greguss Ákos is, de nem igazi humoros írók, ám Janus Pannoniusra rányomja bélyegét a kor ironikus élcelődése, Csokonaira a felvilágosodás világi áramlata, Jókaira a romantika szabadsága és ráérőssége, Petőfire és Aranyra a nép mókázása, Tamásira a székelység derűs furfangja. Ők humoros íróknak is nevezhetők. Ha szigorúan a fejlettebb polgári világ kereteiben akarunk maradni, akkor elsősorban Mikszáthot, Karinthyt és Tamásit kell humoros íróknak tekintenünk a tehetségesek között.

Karinthyról már beszéltünk.

Mikszáthról tudjuk, hogy pesti társaságában senki sem tud úgy nevetetni, mosolyra deríteni, mint ő. Olyan nagy mértékben humoros író, hogy szakaszokat állapíthatunk meg humorának fejlődésében.

Már selmezbányai diákkorában is írt humoreszkeket, de fejlődésének első szakaszában inkább csak szórakoztatni, élcelődni, mulattatni akar.

Fejlődéséhez hozzátartozik, hogy egyre több szatirikus hang vegyül humorába, de még mindig jóindulatú vagy sajnálkozó humor az övé, és ez sokat enyhít szatírája élességén.

Életbölcsségi igazságok kimondása teszi szélesebb körűvé, elmélyültebbé írásainak tartalmát, de továbbra is paradicsomi hangulatba akarja ringatni olvasóit. Hogy is írhatna ő elitélően a kaszát vásárló parasztról, a csupa mosolyt kiváltó falusi bíróról, a politizáló

menyecskéről, az elavult jogait hangoztató kurtanemesekről, hiszen tulajdonképpen tőlük tanult elbeszélni, nemcsak kedvenc hazai és külföldi íróitól; szókincsének bővítését, anekdotázó képességének fejlesztését nekik is köszönheti.

Humora akkor lesz igazán elmélyült és sokoldalú, egyre összetettebb egyszersmind, mikor már örök emberi gyarlóságokról elmélkedik: az eldurvult önzésről, az igazságérzet hiányáról, a javíthatatlan hiúságról, az erkölcstelen politizálásról.

Mikor világnézetének uralkodó vonása a kiábrándultság lesz, a humorista Mikszáth szatirikus íróvá alakul át, s ez realizmusának már igazi kritikai realista színezetet ad.

Akik esetleg elfelejtették humorának jellegzetes ízét, vagy nem is volt alkalmuk figyelni rá, íme azoknak egy-két példa "Az a fekete folt" című kedves novellájából, amelynek elején, a brezinai akol leírása után így indítja el hősének bemutatását: "Csak hadd beszélje bátran annak a kéménynek a kavargó füstje, hogy a híres brezinai számadó juhász, Olej Tamás most alkalmasint »méretlen húst« főz otthon a bográcsban, neki ugyan nem árt vele." A "méretlen hús" lopott húst jelent, engedély nélkül levágott állatot, és nemcsak igen finom, ártatlan humor rejtőzik mögötte, hanem Mikszáth népimádata is, s bár egyelőre nagyon keveset mond, máris elkezd nemcsak szereplője, hanem önmaga jellemzését is. A legszerényebb humora sem öncélú.

Ugyancsak a novella elején Olej kutyáját is bemutatja az író. Miután rámutat a kutya ügyességére, hogy képes nemcsak felfedezni, hanem haza is vonszolni az eltévedt és megsérült kis juhot, ezzel a csattanós mondattal zárja le az értékelését: "Okos kutya az, megérdemli, hogy nem lett belőle ember."

Itt megint nemcsak humorizál, hanem játszi könnyedséggel egy életbölcseleti kérdést is bedob: bizony, sokszor az állattól is tanulhatna a korabeli ember.

Sokat írtak már Mikszáth úgynevezett "gyilkos" zárójeleiről, mikor megszakítja a cselekmény derűs folyamatát, s közbevetett zárójellel leleplez, felfedi a dolgok igazi arculatát, humoros hatást keltve. Gavallérok című kisregényében így írja le a mutatós menyasszonyt:

"De szép is volt. Magas növésű, sudár alak, szinte törékeny. Nagyban emelte az egyszerű fehér ruha. Szőke hajára fölségesen illik a koszorú, s nyakára a tündöklő ékszer. Uramfia, mekkora smaragdok és zafírok! (Amilyen prózai lélek vagyok, mindjárt azon kezdtem tűnődni, mennyit kap rá Endre a zálogházban.)"

Tudni kell itt, hogy Endre a vőlegény, s az ékszereket kölcsönözték, tehát vissza fogják szolgáltatni.

Mikszáth értelmileg elítéli a levitézlett dzsentrit, de érzelmileg azonosul vele, hiszen maga is dzsentri származású. Egyrészt kedélyesen ír róluk, másrészt epigrammai tömörséggel leleplezi őket. Ez a finom ellentmondás Mikszáth művészetének egyik alapvető vonása. Ebben rejlik egyéni, utánozhatatlan humora.

Értékmércénk felállításakor különbséget kell tennünk a magyar humor és a magyarországi humor között. Az előbbi valamilyen formában kapcsolódik a magyar nép életéhez, terveihez, gondolkodásmódjához, az utóbbihoz mindenképpen. A magyar humornak feltétlenül magyar íze van. Ez az íz dönti el, hogy magyar, vagy nem magyar. Nem szükséges hozzá, hogy a magyar paraszt hozza létre, mondja el, de az igen, hogy a magyar néppel valamilyen formában kapcsolatban legyen, mert enélkül nem lehet magyar íze sem. Ilyen értelemben az idegen származású, de a magyar hazát lángolóan szerető gróf Gvadányi József humora magyar humor a falusi nótáriusról szóló írásában, mert a magyar hazával, a magyar földön élő emberekkel foglalkozik benne, azok életmódját bírálja, abból a szempontból kiindulva, hogy megfelelő-e életmódjuk a magyar haza érdekeinek. Írói szándéka egybeesik legnagyobb költőnk ars poeticájával, mert célja a magyarság öntudatra ébresztése. Azt hirdeti, hogy a falusi és pusztai elmaradott magyarságban testi és erkölcsi erő van, a nagyvárosi élet és szokások veszélyeztetik népünket és erkölcsünket, a magyar ember hordjon magyar ruhát, beszéljen magyarul, ne majmolja az idegeneket, őrizze meg nemzeti mivoltát. Komikusnak rajzolta meg a nótárius egyoldalúságát, együgyűségét, s rámutat arra, hogy magánéletünkben is lehetséges az elnemzetietlenedés.

Gvadányi könyve hamar elfogyott, és olvasni, művelődni vágyó hölgyeink arra kérték, hogy írjon még hasonló könyveket. Írt is. Elég ritka dolog, de ennek az indigéna költőnknek a munkássága a nemzeti öntudatnak gazdag erőforrása lett. Petőfi is a természetességéért és a magyarságáért becsülte oly nagyra Gvadányi költészetét.

Érthető, hogy a komikus és humoros írások a felvilágosodás kötetlen korában elszaporodtak, s mivelhogy a haza sorsán változtatni akartak az írók, humorukat is a magyar közügy szolgálatába állították. Látható ez Fazekas Mihály munkásságában is. Előadásmódja a Ludas Matyiban a komikus elemek csekély volta miatt kissé fakónak mondható, de Toldy Ferenc szerint épp a köznapi téma és a hexameteres forma méltósága közötti ellentét az, ami fokozza komikus hatását. A humorizáló előszóból is kitűnik egy ilyen irányú írói tudatosság.

Egy kis ízelítő Fazekas Mihály elég kezdetlegesnek mondható, de a korára oly jellemző humorából, a negyedik "levonásból":

- ...hanem a Ludas név annyira fészket
Vert szívébe, hogy a vidék lúdját kiölette,
Mert csak lúd-tollat látott is, azonnal elájult;
Még a ludimagistert is ki akarta csapatni
A jószágából; de az azt ígérte, hogy inkább
Rectornak hívatja magát s minden követőit.

Akár Gvadányi és Fazekas, Csokonai is hazája fejlesztése érdekében írja elsősorban komikus eposzát, a Dorottyát, s már "előljáró beszéd"-ében hangoztatja, hogy nem rosszindulatú szatirikus művet írt, hanem: "Az én szerzeményemnek interesséje áll a nemzeti luxusnak és elkorcsosodásnak kigúnyolásában, s ifjainknak, leányinknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. Mert aki azt gondolja, hogy a comica poesisnak célja (már az akár epicus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen is) csak az olvasó mulattatására s nevettetésére irányoz: az, ítéletem szerint, hibázik."

Csokonai humorának érzékeltetésére a második "könyv"-ből idézek egy kis részletet, Dorottya panaszából:

*Egek! már én tehát csak azért születtem,
Hogy férfi soha se feküdjék mellettem?
Miért juttattatok hatvan esztendőre,
Ha szert nem tehetek egy rossz főkötőre?
Vártam, sokat vártam, azt nem mondhatjátok;
Várásom bérét hát mért meg nem adjátok?
Mindég jó hiszemben ültem az adventet,
Hogy tán tesz egy kérő nálam complimentet;
A farsangot mindég töltöttem vígsággal.
Hogy tán nem gyötörtök többé a lyánysággal:
Mit ért? nem is véltem s már itt volt húshagyó -
Húshagyó! húshagyó! engem itthon hagyó!
Mivel érdemlettem? egek! ugyan mivel?
Lám lett volna mivel, csak lett volna kivel.*

Csokonai humorában még sok a darabosság, de nemcsak a Dorottyára, hanem néhány más humoros versére gondolva is elmondhatjuk: ez a magyaros-parasztos-diákos (garabonciás) humor jellemző a korabeli magyarságra. És milyen minőségi különbség van Csokonai és korábban említett költőtársai humora között - természetesen Csokonai javára. Ő minden tekintetben sokkal nagyobb költő amazoknál.

A magyar humor legfejlettebb és legértékesebb formája Petőfi és Arany népies humora, mert velejárója a népi realizmus győzelmének irodalmunkban, és az ő költészetük jelenti mindmáig a magyar irodalom legmagasabb csúcsát. Ők a legnagyobb költőink.

Petőfi zsenialitásának egyik bizonyítéka, hogy nála már a derű is sokszor humor. És akármiről ír, népi témáról, iskolai életről, színészi élményeiről, akármilyen műfajban, humora ezernyi arculatában is mindig magyar Mert jelzői, metaforái, hasonlatai, közbevetett szólásai, mindenkori stilisztikai formái valamiképpen a magyar tájból, a magyar népből, a paraszti nyelvből és gondolkodásmódból, a határtalan magyar valóságból táplálkoznak. A Helység kalapácsában Fejenagy kovács (a helység kalapácsa), aki az özvegy kocsmárosnéba szerelmes, épp akkor lép be a kocsmába, mikor a helybeli lágyszívű kántor - a fondor lelketű egyházi, Harangláb rábeszélésére - térdelve vallja be szerelmét a kocsmárosnénak, Erzsóknak. Így ír erről a költő:

*Mért nem született vakon inkább?
És átaljában mért született?
Ott látá térdeplésben
A helybeli lágyszívű kántort
A szemérmes Erzsók
Ötvenötéves lábainál.
E látványra szívét,
A tiszta szerelmű szívét,*

Pokolbeli kínnak
Százharminchatezer bicskája
Hasította keresztül,
S fölgyújtá agyvelejét
A haragnak cintmasinája legott.
Mint prédájához a macska,
Zajtalan léptekkel
S szeme égő üszkével
Sompolygott a légyszívű kántor
Háta mögé,
Aki titokban
Gyötrődő szíve érzelmét
Ekkép foglalta szavakba:

"Szemérmetes Erzsók,
Koronája az asszonyi nemnek
S kezelője a bornak
S a pálinkának!
Lesz-e engedelem számomra szívedben,
Ha lelkem tartalmát
Előtalálni merészlem?...
De nekem már mindegy, akár van,
Akár nincs engedelem számomra,
Kimondom:
Mi fúrja az oldalamat.
Kimondom igen,
Nem holmi cikornya-beszéddel,
De az érzés egyszerű hangján: -

Keblem kápolnájában
A hűséges szerelemnek
Az öröklétnél
Félrőffel hosszabb gyertyája lobog
Szent lobogással.
S éretted lobog az,
Oh, szemérmetes Erzsók!
S ha meg nem koppantod
A viszontszerelem koppantójával:
El fog aludni.
És vele el fog aludni
Életem is!...
Itt várom ítéletemet;
Most rögtön, ezennel
Mondja ki szűz ajakad:
A reménység zöld koszorúja
Övedze-e homlokomat,

*Vagy a kétségbeesésnek
Bunkósbotja
Üssön agyon?..."*

*"Én ütlek agyon...
Én vagyok a kétségbeesés!"
Szólt... Nem! Mennydörgött egy hang.
A széles tenyerű Fejenagynak hangja;
S széles tenyerével megragadá
A lágyszívű kántor gallérját,
S fölemelte a térdeplésből.
Hogy a talpa nem érte a földet;
Aztán meg letevé,
Hogy az orra is érte a földet.*

Vétek volna ezt a művészi szöveget megbolygatni, magyarázni. Akinek van szeme a látásra, szíve a magyar nyelv ízének felfogására, azonnal meggyőződik róla, hogy az "átaljában" szótól a "bunkósbotig" itt minden, de minden magyar, jóízű magyaros humor.

Petőfi a magyar irodalom egyik legnagyobb humoristája, Arany pedig a legnagyobb.

El sem képzelhető Arany humorának - sőt egész munkásságának - vizsgálata Riedl Frigyes 1887-ben megjelent "Arany János" című könyvének tanulmányozása nélkül, mivelhogy őt szokás tekinteni a legnagyobb Arany-ismerőnek. A humorról ezt írja: "olyan tréfa, melyben meleg érzelem és komoly, sőt néha méla felfogás vegyül". A humor észbeli és érzelmi eleméről beszél. Az észbeli vonás azt jelenti: át kell látni a humoros jelenség múltó, komikus, fonák voltán. S az érzelmi: gög és megvetés nélkül fölötte kell lebegni a humornak, s ugyanakkor lehajolni hozzá, felkarolni. Arany humoros egyéniségéről ezt tanította tanítványainak: "Áttekintő eszű, nagyon érzékeny, meleg ember, minő Arany, igen alkalmas a humorra; oly ember, akinek hangulata gazdag színárnyalatokban."

Figyeljük meg, milyen szépen jellemzi Arany humorát, élvezni fogjuk esszéi stílusának megragadó varázsát:

"Arany lelki életének egyik fő sajátossága humorának gazdagsága. Minden fajta humorra találunk nála példát: a népiesre, a keserű-, a szelíden enyelgőre, a mélabúsra, a ríkítóan kétségbeejtőre, amit akasztófahumornak nevezünk. Oly sokféle alakú, oly sok halmazállapotban jelentkezik humora, akár a víz a külvilágban; majd mint szökőkút, fényes sugárban villan fel, és ragyogó csöppekben hull vissza zengzetes medencéjébe; majd mint kis harmatkönyű rezeg gyorsan múltó virágokon, visszatükrözve a napot. Majd olyan, mint a pásztás-eső: napfény előtt, napfény utána. Hol hegyi vízómlásként szakad méla gránitsziklák közt, míg patakká nem szélesbül, és vígan buborékolva völgynek nem zajong. Hol szürke felhő, melyre ragyogva görbül a napsugártiszta szívérvány; majd ismét borvíz gyanánt fakad a hegyoldalból csípős szénsav-ízzel és vasas zamattal."

Egyéb megállapításai:

Ott a legenyhébb a humora, ahol még nem lépte át a humor küszöbét, például a "Sejtelelem" című versikéjében ezt írja néhány hónappal halála előtt:

*Életem hatvanhatodik évébe
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrőbe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.*

(Sík Sándor bölcs humornak nevezte ezeket a kedves, de fájdalmas sorokat.)

Legtöbb a melegítő sugár abban a humoros költeményében, amelyben elbujdosni akaró, nyolcéves leánykájának, Juliskának kiadja örökségét:

*Már fiam, ha elmész, nem tehetek róla:
Itt van egy fehér pénz a nagy útra, tedd el;
Erre sem vagy méltó önnön érdemeddel.*

Aztán - jegyzi meg Arany - elindult a kisleány, de az utcaajtónál nagy kutyát látott, s nem mert világra menni.

Legmélább a humora az Őszikék versciklusban.

Népies humorának gyönyörű példája A Jóka ördöge, amelyben egy pórregét dolgoz fel igen ötletesen. A népies humornak igen tág tere van költészetében, egyéni humora többnyire összeforr a népiessel úgy, hogy a néphumort magasabb légkörbe emeli.

Humorában rendszerint van valamilyen megenyhült epikus fájdalom.

Legmélyebb humorát a Bolond Istók életbölcseleti reflexióiban láthatjuk.

Maró humorát tükrözik a Népdalok című költeményei, de ez jellemző többnyire a Nagyidai cigányok humorára is.

A Toldi estéjéből a hanyatlás komikumát érzi ki Riedl Frigyes, mert "a düledező házzal, a gyom felverte őskerttel együtt Toldi is romlik".

Érdemes megfigyelni, hogyan értékeli a továbbiakban ezt a humort:

"Toldi estéje valósággal humoros eposz: a költő nem áll többé hősének álláspontján, nem azonosítja magát személyeivel, hanem magasabb szempontból nézi. Fájdalmas részvéte mosolyra derül, könnyein át szeretetre méltó jókedv ragyog. Arany még mindig szereti Toldit, de látja tévedéseit és fonáságait mind. Toldi estéjé-ben több a víg jelenet, mint az első részben, de az eposz mégis sírásó-jelenettel kezdődik és temetéssel végződik."

Sík Sándor felhívja figyelmünket a Toldi szerelmének arra a jelenetére, mikor az öreg Bence urának keserű dorbézolása után a maga gyámoltalan kamasz fiát veri agyba-főbe a somnyelű

ostorral:

*Te, te részeg! korhely, ki vagy te? mi vagy te?
Jó nemzetes úrnak elrontója vagy te?...
Hogy áll a szemed? he? - ne, elől! ne, hátul!
Ezt tanultad a te vén, józan apádtul?...*

Talán nem is lehetne jobb példát találni Arany humorának sokrétű hátterére, népi ízére, nevelői értékére. A költő ezekben a sorokban mindenkit jellemez. Elsősorban Toldit és az öreg Bencét. Toldit úgy, hogy megbocsát neki, meg sem említi bűnösségét. Az öreg Bence tudja, hogy Toldi nem részeges, mégcsak nem is iszákos, s ha most olyan nagy dorbézolást rendez, hogy a híre az édesanyjához is eljut (ő küldte az öreg szolgát), annak komoly oka van: a szerelmi bánat, amit Rozgonyi Piroska iránt érez. Nem tehet róla, hogy kirúgott a hámból, mert adott helyzetben ez akárkivel megtörténhet. A magyar paraszt bölcs belátását elképzelhetetlenség volna nagyobb költői erővel jellemezni, hiszen erről semmit sem mond Arany, de a sorok olvasása közben kiviláglik. A szolga hűségét sem lehetne szebben érzékeltetni. Egyszerűen nem tudja elviselni kedves urának szokatlan vétségét, fájdalmát, annyira szereti, ezért még fiát is képes feláldozni érte.

Jellemzi Arany a fiatal Bencét is. Szótlatlanul tűri el az ártatlanul kapott veréseket, mert tiszteli az apját, dehogyis mondana ellent. Olyasféle helyzet van itt, mint mikor Rómeó hagyja, hogy Júliának legyen igaza: a fülemüle énekel, nem a pacsirta, ami azt jelentené, hogy éjszaka van, tehát Rómeó maradhat még. Nincs erejük ugyanis az elváláshoz. Ha Rómeót megtalálnák Júlia lakásán Capulet emberei, meg is ölhetnék. Rómeó inkább meghalna, semhogy ellentmondana szerelmének.

Az öreg Bencét annak szavaival is jellemzi Arany: vénnek és józannak nevezi magát. Ebben az olvasó nem is kételkedik.

Mennyi gondolat adódik Arany néhány sorából, mennyi nevelői szándék! S adjuk még hozzá a népies humor fölülmúlhatatlan szépségét, esztétikai értékét! (S most tekintsünk vissza Karinthy említett erőltetett, rosszízűen szórakoztatni akaró paródiájára, amely egyáltalán nem jellemzi Madáchot és munkáját, s amelynek semmi értékét nem láttuk!)

Természetes, hogy a költők önmagukat is jellemzik és értékelik minden sorukkal, így a humorukkal is.

Arany János humorának zsenialitását igazolják az idézett sorok. (Nem véletlen az sem, hogy legnagyobb esztétánk, Sík Sándor hívja fel rá a figyelmünket.)

De élvezzük még egyszer Arany derűs humorát, a Nagyidai cigányok befejező szakaszait, mikor Puk generális utasítja a katonáit, hogy ebrudaltassák ki a várból a cigányokat:

*Bosszús képpel hagyá a kincstárat oda,
És vitézeinek ily parancsot ada:
Hogy a cigányokat ebrudon kivessék:*

Tetszős volt azoknak ez a kötelesség.

*Kettő nagy doronggal a kapuhoz állott,
A többi riasztá a szép cigányságot:
"Fuss moré, ahogy tudsz!" ők szaladnak sorra,
Kapu küszöbénél nagyokat ugorva.*

*Rúdját ama kettő úgy tartja keresztbe,
Hogy át kell ugorni sebes futás közbe;
Nem magasan tartják, de neki lódítják
S a szegény dádékat repülni tanítják.*

*Már csupán a vajda van odabenn, maga:
Ő is nagy komolyan rúd felé ballaga,
Hol a végit nézte, hol pedig középen,
Látszott, hogy szeretné kikerülni szépen.*

*Egyszer nagyot ugrik, de nem ám előre.
Hanem egyenest fel, fel a levegőbe,
Amazok a rudat felkapták üresen:
Rúd alatt a vajda kisuhant ügyesen.*

*Visszanézett egyszer és fűgét mutatott;
Akkor aztán ő is a többivel tartott,
Kik, mihelyt künn voltak, úgy megiramodtak,
Hogy most is szaladnak, ha meg nem állottak.*

A maró gúnynak immár vége, Arany kitombolta magát a szabadságharc elvesztése miatti keserűségében, szelíd humorral zárja komikus eposzát. Ki tudja? Lehet, hogy meg is szerette közben kóbor és haszontalan cigányait, szereplőit. Akinek olyan nagy szíve van!

Nem árt meghallgatni Pintér Jenő véleményét is a Nagyidai cigányokról:

"Az eposz zamatát a humor, komikum és szatíra egybeszővése adja. A népies szólások gazdagon váltakoznak mind a négy énekben; jelzők, hasonlatok, képek eredetisége páratlan találékonyságra vall, a magyar humornak valóságos kincsesbányája ez a költemény. A gyűlevész cigányhad seregszemléje, a gyűlések rajza, a hősök verekedésének leírása egyaránt gazdag játékos ötletekben."

Riedl Frigyes ezt írja Arany-tanulmányában:

"Minden emberben, tehát minden költői alakban is háromféle réteget lehet megkülönböztetni: az első az általános emberi, a mindnyájunkban közös érzelmek; a második az egyéni, amely az egyik jellemet megkülönbözteti a másiktól; a harmadik a nemzeti. Ez utóbbi réteghez tartoznak mindazon tulajdonságok, melyek a politikai együttlétben és a közös népfajban gyökereznek."

És megszívlelendők alábbi sorai is:

"Petőfi és Arany a legmagyarabb költők. Ha a magyar ember eltűnnék e világról, ha ismét tenger hullámoznék az Alföld végtelen rónáin a Kárpátok tengerpartjáig, akkor is még Petőfi és Arany műveiből rekonstruálni lehetne: Petőfiből, miképp érzett, Aranyból, miképp gondolkozott és viselkedett a magyar ember."

Egy másfajta humorral, a székely nép humorával nem foglalkoztunk még, ami egy jó kőhajításnyira termett Arany szülőhazájától. Nekünk úgy tetszik, hogy egy kőhajításnyira, s csak ők tudják, a székelyek, mekkora is ez a "kőhajításnyi", akik ezt a humort létrehozták, és makacsul kitartanak vele, konok makacssággal. Tamási Áron egyik igen kedves novellája így kezdődik:

- "Kerek egy órája is van, hogy mosdik, keféli csizmáját, fésüli fejét s babrálja magát kicsi Móka. Közben fészkelődik: itt leül, ott lefekszik, ablakba kihajol, legyeket riaszt, majd szabad levegőre megy, de helyét sehogyan sem leli. A gondolatok csokorban teremnek buksi fejében, villognak, futkorásznak, s ha meg akarja fogni őket, akkor elrebbenek, mint a társskereső kicsi madár.

- Így se járék! - békétlenkedik a szoba közepén, majd karjait hátraveti, ahogy töprengő papok szokták, és sétára fogja a dolgot.

Az édesanyja félszemmel lesi, és titkon mosolyog. Alig kétszer fürdeti meg szemében kicsi fiát, már tudja, hogy a férfi természet ütött ki azon. Kicsit elidőzik, nézven vergődését, majd egy hunyorítással így rebbenti fel:

- Mikor töltöd a tizenhatot, Móka?

- Én-e? - fontoskodik a gyermek, megtűrvén szőrtelen álla alatt a bőrt, és kivágja a pontos időt.

- Aprószentek napján.

- Ma István király van.

A legényke nem feleli meg a szót, csak izeg-mozog ismét, és berzenkedik belsejében, mintha selyem fűszállal birizgálnák a vérét. A lámpa szelíden ég. Fénye elfolyik a falon, mint a tej."

(A legényfa kivirágzik)

Benedek Marcell így magyarázza ezeket a sorokat:

"Mennyi meleg humor, megértés, szeretet van ezekben az egyszerű, nem népieskedő, és mégis a székely nép lelkéből lelkezett mondatokban! Hogy él már az első szavaiban, mozdulataiban anya és fia s körülöttük a szoba, a lámpa!... A szereplők és az író mondataiban egyformán benne énekel a székely hanghordozás. Nincs ebben a néhány sorban egyetlen különös szó vagy szókapcsolás - és mégis félreismerhetetlenül: Tamási."

Még egy novelláját kezdem el Tamásinak, de ebből hosszabb részt közlök:

"Öröme hajtotta, mint a benzin a motort.

Gyorsan jött. Ruhája katona, lábbelije bakancs, sapkája semmi, maga székel.

Hirtelen kanyarodóhoz ért, de akkor meglátta faluját, s egyszerre megállt. Érezte, hogy szemébe hull az egész nagyközség, csak a torony akad fel homloka csontján. Az öröm kibuggyant egy szóban a száján:

- Templom! - mondta.

Szemei nedvesen remegtek. Fáradt lábai újraszülettek. Az októberi hideg szél neki se szél, se hideg nem volt. De a hátizsák szárny lett egyben a vállán.

A határbeli földeknek került, nehogy az emberek bár egy szóra lefogják. Jól számított, s hamar ment. Kicsi háza felett kerítés volt, arra felhágott, s túlfelől leesett. Azonban jaj helyett azt mondta nevetve:

- Ház!

Felállt és lassítva jött tovább. Csak a szemeivel kapdosott ide és tova, de nem találta bennvalóján a rendet, az életet, a gondosság nyomait. Hanem a kicsi udvart burjánban bokáig, a csúrt nagy szájakkal a fedelén, s a házat vetkezés alatt. És mindent, ami még volt, cudarul.

Cudarabbul, mint ember még valaha.

Megdermedt arccal kiáltott egyet:

- Sári!

Ez a felesége lett volna.

Néhány őszirózsát látott a ház mellett, de Sárit egyet sem látott.

Gerjedelem rázta meg. Az ajtónak rontott, de az engedelmesen kinyílt; szégyenben, kifosztottan állott a szoba is. Régi levegővel. Néptelen csenddel. Ahogy körülhordozta szemeit, egy nagy darab papirost látott lámpának támasztva az asztalon. Odament lassan, elromlott arccal, s hát valami óriás papírzacskó, amilyenbe lisztet vagy pityókát csomagol a boltos. De mintha írás lett volna rajta.

Felvette.

Nem merte rávetni azonban ott helyben a szemét. Hanem kihozta, leült az alsó lépcsőre, s akkor megnézte az írást, amely nagy ákom-bákom betűkkel így szólt:

- Nem győztelek várni, Sári.

Ahogy elolvashatta, éktelent mondott sárga szájjal. Aztán leejtette a fejét, s nézte a földet. Majd megolvasta megint, hogy mit tudott Sári. De most már kacagott felette. Keserűen, mérgesen, kirúgva még a nevét is. Majd szájához emelte a papírsákot, felfújta feszesre, s a térdéhez suvasztotta hirtelen, hogy nagyot csendült a levegő.

Utolsót lőtt a katona.

Még ott ült a lépcsőn, mikor lassan, szelíd örömmel bejött egy öregember. Már messziről köszönt:

- Haza vezérele a jó Isten, Gábor?

Rá sem nézett Demeter Gábor.

- Engem haza, hát honnét tudja?

- Hallám, hogy Sárit szólítád, s puffantál is egy jó nagyot.

Nem szólott Gábor semmit rá.

Az öreg melléje húzódott a falépcsőre.

- Hadd el, kapsz eleget - mondta.

Gábor megnézte az öreget.

- Ide bé nem egy is többet.

- Jó, jó. Meggyógyul az ember. S aztán sokat odavótál, s ő is ember, s kellett neki.

- Mi a nyavalya kellett?

- Hát amit megkóstolt.

Nem szólott erre Demeter Gábor Az öreg azt hitte, eltemették Sárit, ha nehezen is.

- Három esztendeig valál fogoly-katona, úgy-é? - kérdezte.

- Addig.

- Azt mondják, a taliánoknál.

- Hát osztán kivel ment el?

- Sári-e?

- Nem is Mariska.

- Egy alföldi magyar teve szert reá - mondta az öreg.

- Hát nem tudta valaki széljeütni?

A szomszéd legyintett.

- Hadd a kecskebékába! Ha előbb megtette, később is megtette volna. Az ember ne kíváncsion sokat egy fehértől: amíg fogja, addig van.

- Fogja a görcs! - hirtelenkedett Gábor.

Megint hallgattak egy darabot.

- Sok pénze van-e a taliánnak? - kérdezte az öreg.

- Annak annyi, mint a zsidónak.

- De itthon mégis jobb, Gábor. Mit mondasz?

Gábornak egyebütt járt azonban az esze.

- Hát aztán legalább hogy hitták? - kérdezte.

- Azt az alföldit-é? Azt valami Juhásznak. Juhász Mihály, vagy János, János-János. Itt őrizte sokáig a muszka foglyokat, s úgy kaptak essze.

Gábor felállt, és a hátizsákját a burján közé dobta.

- Az Istent is megtagadom! - tüzelt.

Harangoztak estére.

Az öreg levette kalapját.

- Azt ne tedd - mondta -, mert egyebünk sem maradott. Hanem hozz asszonyt, egy másikat. S neki az új életnek!... Szőke volt-e Sári, vagy barna, te?

- A barna, vesse ki az Alföld! Mert a magyar rabolja meg most is a magyart.

- Nohát, akkor véssz egy szőket.

- Én nem soha fehértől! - szegezte le Gábor.

- Jó, jó, sokat beszél egyszer-egyszer az ember... - bólogatott a kapu felé az öreg, s onnét még visszamondta:

- Én ügyeltem a házadra, hé.

- Jól ügyelt - köszönte meg Gábor..."

Hosszan idéztem a "Himnusz egy számmal" című novellából. Ilyen a legfájdalmasabb székel humor. Sok van belőle.

De amíg humorizálni tud egy nép, csapásait hordozván, addig van benne életerő.

Adja Isten, hogy így legyen!

<http://mek.oszk.hu/09300/09377/09377.htm#40>